

CÂHİLİYYE'DE VE HZ. PEYGAMBER'İN YÖNETİMİNDE CEZA
(CİNAYETLER ÖZELİNDE) HUKUKUN UYGULANIŞI

*The Implementation of Criminal Law (Especially in terms of Murders) in Jahiliyyah and the
Rule of the Prophet*

HACI MEHMET ALTUNTAŞ

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, Türkiye
PhD., Ministry of National Education, İstanbul, Türkiye
hmaltuntas@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7968-2101

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types: Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received: 24.02.2023
Kabul Tarihi | Accepted: 10.05.2023
Yayın Tarihi | Published: 30.06.2023

Atıf | Cite as

Altuntaş, Hacı Mehmet. "Câhiliyye'de ve Hz. Peygamber'in Yönetiminde Ceza (Cinayetler Özelinde) Hukukun Uygulanışı". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 9/1 (Haziran 2023), 31-45. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2023.9.1.03>

Altuntaş, Hacı Mehmet. "The Implementation of Criminal Law (Especially in terms of Murders) in Jahiliyyah and the Rule of the Prophet". *The Journal of Near East University Islamic Research Center* 9/1 (June 2023), 31-45. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2023.9.1.03>

İntihal | Plagiarism

Bu makalenin ön incelemesi alan editörü, içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.
The preliminary review of this article was reviewed by the field editor and the content review was reviewed by two external reviewers using the double-blind peer-review model. It was confirmed that it did not contain plagiarism by scanning for similarity.

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar, dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY- NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Bu makale, Creative Commons Atıf Lisansının (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makaledir.
Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Câhiliyye’de ve Hz. Peygamber’in Yönetiminde Ceza (Cinayetler Özelinde) Hukukun Uygulanışı

Öz

İslam öncesi Arap toplumunda ve Hz. Peygamber’in Medine merkezli sosyal politik düzeninde, adam öldürmeler başta olmak üzere, hukuksal pratikler bu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Câhiliyye döneminde hukukun uygulanışı İslam’ın doğuşuna değin Arap yarımadasında yaygın geçerli geleneksel pratiğe karşılık gelecek şekilde değerlendirilmektedir. Çalışmada İslami dönem hukuk uygulamaları Hz. Peygamber’in vefatına kadar olan dönemde gelişen ve gerçekleşen hukuki pratikleri kapsayacak şekilde incelenmektedir. Makale İslam öncesinde hukukun uygulanışı ile Hz. Peygamber dönemi pratiğini karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Bu bağlamda gerek hukukun temelleri ve gerekse de uygulanışı yönünde İslami dönemdeki yenilikleri gözlemlerken geçmişteki uygulamaları da ana hatlarıyla değerlendiriyoruz. Özellikle Câhiliyye dönemi hukuk uygulamalarının ortaya çıkarılması noktasında klasik döneme ait farklı kaynakları tarama zorunluluğu söz konusudur. Konuya münhasır eserlerin olmayışı İslami dönemdeki ilk dönem eserlerde bulunan atıflar, İslam öncesi döneme ait şiirler ve bunları da içinde barındıran kültürel kaynaklar bilgi toplanılan eserleri oluşturmaktadırlar. Konuyla ilgili çağdaş yazarlara ait kitaplar ve makaleler de başvurulan eserler arasında yer aldı. Hz. Peygamber’in Medine hukuk uygulamaları için oldukça zengin kaynaklara sahip bulunuyoruz. Tefsirler, tarih ve siyer eserleri ve hadis koleksiyonları başta olmak üzere ilk dönem eserleri çalışmaya kaynaklık ettiler. Özellikle Câhiliyye toplumunda yerleşik devlet düzeninin olmaması ve buna bağlı olarak hukuksal problemler konusunda karar verme mercileri olan mahkemeler veya benzeri kurumsal yapıların olmayışı o dönem için önemli bir problemdi. Kurumsal hukuki yapıların olmamasının yanında hukukun uygulamaya dönük gerekli sistemli bir kolluk düzeninin varlığından da söz edilmemektedir. Hz. Peygamber’in doğup büyüdüğü ve peygamberliğinin ilk on yılını geçirdiği Mekke ve hicretinden sonra liderliğini yürüttüğü Medine şehir toplumlarında da geleneksel cari hukuk uygulamaları hâkimdi. Hz. Peygamber’in Medine’de siyasi kimliğinin ön plana çıkması ve buna bağlı görev ve sorumlulukları başta cinayetler ve bunlara bağlı olarak gelişen kan davaları problemlerinin çözümüne dönük hukuki düzenlemeler yapmasını ve hukukun uygulamasına yönelik tedbirler almasını zorunlu kıldı. Câhiliyye toplumunda egemen olan hukuk uzun yılların tecrübesiyle gelişen kendi içerisinde tutarlı olsa da özellikle uygulamasındaki düzensizlikler yüzünden her zaman problemlerin çözümünde etkili olamayabiliyordu. Geleneksel kabile hukukunda temelinde sorumluluğun bireysel olmaktan daha çok bireyin dâhil olduğu topluluğun tüm fertlerine teşmil edildiği görülür. Bu sorumlulukta ölç alma/kıyas ya da zararın tazmini esastır. Cinayet durumlarında fail tek kişi de olsa tek sorumlu olarak o görülmezdi. Onun dâhil olduğu topluluk hesap vermek durumunda idi. Geleneksel hukukun uygulanışında kabile liderleri ve onun maiyetindeki ileri gelenler gerek karar verme mercii ve gerekse de alınan kararın uygulamasında önde gelen sorumlulardı. Problemin boyutu ve şartlara göre konu toplumda yargılama konusunda güven vericilikleriyle ön plana çıkan arabulucu kimseler, kâhinler ve çeşitli dini kimlikli kişilere de götürülmekteydi. Hz. Peygamber’in hicretinden sonra tüm kollarıyla birlikte, İslam’ı kabul edip etmemelerine bakılmaksızın, Medineli kabileler ve Mekkeli muhacirleri kapsayan yazılı bir metinle hukukun uygulanışı farklı bir boyut kazandı. Söz konusu metin Hz. Peygamber’i hukukun uygulanmasında merkezi bir konuma yerleştirirken bütün bir topluma da ortak sorumluluklar yüklemekteydi. Cinayet durumlarında kişinin yakın akrabaları diyet konusunda birinci derecede sorumlu olsalar da cânin yakalanması bütün bir toplumun sorumluluğuna veriliyordu. İslam katil yerine onun yakınlarından birisinin de kısâsen öldürülmesine izin vermedi. Ancak geleneksel hukukun büyük ölçüde İslami dönemde de geçerliliğini koruduğunu görmek mümkündür. Hz. Peygamber’in otoritesi hem karar verme ve hem de verilen kararın uygulanmasını garanti ediyordu. Kâhin ve benzeri diğer karar verici elemanların yeni toplumda hukuki bir görevleri yoktu.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Câhiliyye, Hukuk, Yargılama, Cinayet, Din adamları.

The Implementation of Criminal Law (Especially in terms of Murders) in Jahiliyyah and the Rule of the Prophet

Abstract

The main problem of this study is the practice of law, especially murders, in the pre-Islamic Arab society and the Medina-centered social political order of the Prophet. In this study, the law that had practiced from the onset of the Arab society to till the birth of Islam named as the Jahiliyya law. In the study, the legal practices of the Islamic period include the legal practices that developed and took place in the period until the death of the Prophet. The article deals

with the practice of law in the pre-Islamic period and the practice of the Prophet in a comparative way. In this context, while observing the innovations in the Islamic period in terms of both the foundations of law and its implementation, we also evaluate the past practices in outline. Especially at the point of revealing the legal practices of the Jahiliyya period, there is a necessity to scan different sources belonging to the classical period. The absence of works specific to the subject, the references found in the early classical works, the poems belonging to the pre-Islamic period, and the cultural resources that contain them constitute the works for which information is collected. Books and articles by contemporary authors on the subject were also among the referenced works. We have very rich resources for the Prophet’s law practices in Medina. The first period works, especially tafsir, history and sirah works and hadiths, were the source of the study. In particular, the absence of a settled state order in the Jahiliyya society and, accordingly, the absence of courts or similar institutional structures, which are decision-making bodies for legal problems, was an important problem for that period. In addition to the absence of institutional legal structures, there is no mention of the existence of a systematic law enforcement system for the implementation of the law, too. Traditional current law practices were also dominant in the city societies of Mecca, where the Prophet was born and raised and spent the first ten years of his prophethood, and in Medina, which he led after his Hijrah. The prominence of the Prophet’s political identity in Medina and the related duties and responsibilities required him to make legal arrangements to solve the problems of murders and the blood feuds that resulted from them, and to take measures for the implementation of the law. Although the law prevailing in the society of Jahiliyya developed with the experience of many years, was consistent within itself, it could not always be effective in solving problems, especially due to the irregularities in its implementation. The responsibility of the guilt lay on the society as a whole rather than the individual in the foundation of the traditional law. In this responsibility, revenge or compensation for damage is essential. In murder cases, even if the perpetrator had done it alone, he is not seen as the only responsible person, but his community had to be held accountable. In the application of traditional law, the tribal leaders and the notables in their entourage were both the decision-making authority and the leading elements in the implementation of the decision taken. Depending on the size of the problem and the circumstances, the issue was also taken to mediators, soothsayers and priests, who stood out with their experience and reassurance in judging the issue. After the Prophet’s Hijrah, the application of law gained a different dimension with a written text including the tribes of Medina, with all their branches, and the emigrants from Meccaregardless of whether they converted to Islam or not. While the text in question placed the Prophet in a central position in the implementation of law, it also assigned common responsibilities to the entire society. Although the close relatives of the person were primarily responsible for the compensation in cases of murder, the capture of the perpetrator was given to the responsibility of the whole society. Islam did not allow one of relatives of the perpetrator to be killed, instead of the murderer. However, it is possible to observe that traditional law maintains its validity to a certain extent in the Islamic period. The authority of the Prophet guaranteed both decision-making and implementation of the given decision. The oracles and other decision-makers had no legal duty in the new society.

Keywords: History of Islam, Jahiliyyah, Law, Judgment, Murder, Clerics.

Giriş

İslam öncesinde gerek yerleşik şehirli kabileler ve gerekse bedevi kabilelerin benimsedikleri ve uygulanmasını gözettikleri geleneklere dayanan, hayatın devamının kendisine sıkı sıkıya bağlı olduğu bir hukuk anlayışları vardı. Bu dönem için asıl sorun karşılaşılan problemler ve yükümlülükler için belirli kuralların olmayışı değil daha çok bu kuralların uygulanması noktasında söz konusu oluyordu. Hukukun uygulanması da tıpkı onun oluşumu gibi uzun yıllar içerisinde şekillenen gelenek ve uygulamalarla gelişen pratiklerle gerçekleşmekteydi. Bu durumda hukukun uygulanması asıl olarak kişilerin ve onların dâhil oldukları toplulukların gücüne bağlıydı. İslam öncesi toplumsal yapıda hukuk, yerleşik adetler ve kabilelerin pratikleriyle oluşan gelenek ve ataların uygulamalarıyla geçerlilik kazanmış bir mefhumdur. Töresel karakteri dolayısıyla toplumsal yapıya nüfuzu onun her durumda korunmasını ve toplumun her şart ve kayıta uymasını zorunlu saydığı bir olgudur.¹ Hukuki gereklilikleri uygulayacak kurumsal yapının olmaması bireylerin kendi hukuklarını bizzat aramalarını gerektiriyordu. Kan davalarında bu hukuk öldürmeye karşı öldürmeyi yeğliyor görünse de şartlara göre diyet ve başkaca yöntemlerin kullanıldığını da görmekteyiz.² Töreeye bağlı geleneğin işletilmesi belli mekanizmalarla yürütülüyor ve kabile liderlerinin

¹ Robert Hoyland, *Arabia And The Arabs: From The Bronze Age To The Coming Of Islam* (London, New York: Routledge, 2002), 121.

² Hoyland, *Arabia And The Arabs: From The Bronze Age To The Coming Of Islam*, 122; Joseph Schacht, “Pre-Islamic Background and Early Development of Jurisprudence”, *The Formation of Islamic Law* (New York: Routledge, 2016), 30.

gözetiminde gerçekleşiyor olsa bile nihai anlamda bağlayıcı sınırları belirlenmiş zorlayıcı bir hukuki sistemden bahsetmek güçtür. Uygulama daha çok kişilerin anlaşmalarına ve güçlerine bağlı kalıyordu.³

Hukukun üzerine inşa edildiği iki temel esas; ortak sorumluluk ve öç alma ya da zararın tazmini olarak belirmiştir. Töreyle dayalı bu hukukun hedefi suçluyu cezalandırmaktan daha ziyade hukuku ihlal edilen mağdurla saldırgan aile ve kabileler arasındaki dengeyi yeniden tesis etmektir. Meydana gelen bir çatışma ya da işlenen bir suçta müdahalesi olan birey dâhil olduğu toplumla birlikte sorumluluğa sahip olmaktadır. Kişinin beş kuşak yakın akrabaları ve problem çok büyümüşse bütün bir kabile problemiyle ilgili gelişen safhaların her birinde ortak sorumluluk üstlenmekteydi. Bu durum ister ortaya çıkan problemin çözülmesi aşamasındaki sorumluluklarda isterse problemin dallanıp budaklandığı ve daha büyük çatışmalara yol açtığı durumlarda çatışan taraflar için geçerlidir. Bu bağlamda bir üyeye yapılan saldırı ve öldürme durumunda söz konusu saldırıya muhatap olan birey değil kabilenin bütünüdür ve saldırı bütün kabileye yapılmıştır. Öldürülen kişinin intikamını almak için bütün bir kabile sorumlu olup çatışmaya girmek durumunda olduğu gibi anlaşma durumunda karşı kabile de bütün olarak anlaşmanın şartlarını yerine getirme noktasında sorumlu olmaktadır. Söz konusu olan kan parası ödemek olduğunda parayı ödeyecek kişi sadece cinayeti işleyen değil onun içinde yaşadığı toplumun bütünüdür.⁴

Kabile hukukunun öncelediği önemli bir özelliği onun çatışan tarafların onur ve haysiyetlerini de gözetiyor olmasıdır. Çözüm arayıcılarının gözetmek zorunda oldukları şey yalnızca maddi kayıplar ya da suç işleyen cezalandırılması değil belki daha çok zarar görenin zedelenen onurunun da tamir edilmesidir. Günümüz modern devletlerinin sultanı altında yaşayan ama geleneklerinden kopmamış toplulukların kan davası, namusa yönelik saldırılar gibi durumlarda devlet kurumlarının vereceği karar ne olursa olsun onların problemlerini çözmediği kimi zaman daha da derinleştirdiği görülmektedir. Buna karşın kabile geleneğinde yer alan problem çözme yöntem ve uygulamalarının söz konusu davayı tarafların karşılıklı olarak kabullenebildikleri şekilde çözme kapasitesine sahip oldukları görülmektedir.⁵

Gelişmiş şehir hayatı ve bedevi yaşam tarzlarına tabi toplulukların birbirlerinden farklı gereksinimler ve şartlara bağlı olarak hayata bakışlarında ve değerlerinde gözlemlenen gelişme ve farklılaşmalar kan davaları töresi söz konusu olduğunda gözlenmemektedir. Gerek badiyede yaşayan bedeviler ve gerekse şehirlerde yaşayan yerleşikler intikam töresi yönünden aynı gelenek, görenek ve adetlere göre hareket etmektedirler.⁶

Tam organize olmuş siyasi otoritenin olmadığı bedevi ve yerleşik Arap toplumunda kurumsallaşmış işleyişi olan bir adalet yapısı da mevcut değildi. Buna karşın hukuk her isteyen kendi istediği şekliyle gerçekleşen bir durum da değildi. Adam öldürme ve başkaca anlaşmazlıkların çözümünde toplumsal yapının zaman içerisinde geleneklerle oluşan davranış kalıplarıyla gelişen mekanizmalar harekete geçmekteydi. Arabuluculuk farklı şekillerde ve farklı kişi ve şahsiyetlerin uhdesinde problemlerin çözümünde kullanılan bir yöntemdi. Arabulucu kimi zaman kabile reisi, kimi zaman bir kâhin ve çoğunlukla belirli ailelerin öne çıkan şahısları tarafından yürütülürdü. Hakemler kararlarını yerleşik örf ve adetlerin uygulamalarıyla gelişen gelenek çerçevesinde verirlerdi. Hakemlerin verecekleri kararın uygulanması için tarafların karara uymamaları durumunda kaybedecekleri rehineler vermeleri beklenirdi.⁷

1. Hukukun Uygulanması

İslam'ın doğduğu ortamda Arapların muntazam bir devlet kurumları ya da benzeri kurumsallaşmış politik yapılara sahip olmadıkları genel bir kanıdır. Güney Arabistan'da devlet yapılanmalarının olduğu görülüyor ise de özellikle Kuzey ve Orta Arabistan'da İslam öncesi dönemde onları bir arada tutmaya muvaffak olabilen hatta bu hedefe yakınlaşan politik bir yapı mevcut değildi.⁸ Farklılıkların bir arada

³ Neşet Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957), 88.

⁴ Aseel Al-Ramahi, "Sulh: A Crucial Part of Islamic Arbitration" *SSRN Electronic Journal* 12 (2008), 1-23.

⁵ Ann Furr - Muwafaq Al-Serhan, "Tribal Customary Law in Jordan", *South Carolina Journal of International Law and Business* 4/3 (2008), 23.

⁶ Wael B. Hallaq, *The Origins and Evolution of Islamic Law* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2005), 18.

⁷ Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law* (Oxford, New York: Clarendon Press : Oxford University Press, 1982), 18.

⁸ Fred McGraw Donner, *The Early Islamic Conquests* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1981), 39.

yaşadığı düzen, yerine göre değişiklik gösteriyordu. Belirli sınırlılıklar/kurallar genellikle kabul edilirdi ama bunların dışında kalanlar, yerleşikler ve göçebeler arasında hatta kabileden kabileyeye değişebilirdi.⁹ Coğrafi yapının kesin sınırlılığının olmayışından daha çok politik durumlar nedeniyle Arap toplumu sınırları belirlenmiş bir coğrafyayla tanımlanamazdı. Arap toplumunun üzerinde yaşadığı coğrafya komşu ülkelerle yaşanan ilişkilere bağlı olarak daralabilir ya da genişleyebilirdi. Kuzey ve Batı bölgelerdeki Arapların kendilerine yakın bedevi topluluklara nazaran zamanla Arap olma özelliklerinden, kültürel ve başka bazı toplumsal ilişkiler nedeniyle uzaklaştıkları gözlenebiliyordu.¹⁰

Gassânî ve Lahmîlerde olduğu gibi Kuzey Araplarının gelişmiş topluluklar oluşturmaları daha çok onların bağımlı oldukları yabancı güçlerle ilişkiliydi. “Romalıların Arapları” ve “Perslerin Arapları” ifadeleri bu gerçeğe matuf olarak kayda geçmiştir. Mekke, Tâif ve Medine kendilerine ait birçok özellikleriyle bağımsız politik şehirseller yerleşimler olarak varlıklarını sürdürdüler. Sahip oldukları kimlik tamamıyla bedevi normları yerine kendilerine ait özellikler taşıyordu.¹¹

Kuzey ve Orta Arabistan’da tam teşekküllü bir devlet düzeninin olmayışı daha çok bir devleti var edecek ve onu ayakta tutacak olanakların bu bölgede olmayışından kaynaklanmaktaydı. Asgari yaşam standartlarını ifa eden bir ekonomik yapının olduğu, birbirinden neredeyse farklılık göstermeyen göçebe ve yerleşik toplumların arasında politik, askeri ve başkaca yönetsel sınıfların çıkmasının mümkün olamadığı bir ortamda etkili bir devlet kontrolünün olması düşünülemezdi. Saldırıları karşı koyacak, yargı düzenini ve yargılamaları gerçekleştirecek, vergi toplayacak görevlilerin olması ancak bir devleti olanaklı kılabilirdi ki bu, söz konusu bölgede olmayan bir şeydi.¹²

Hakem ve aracılardan etkin olduğu problem çözmeye yönelik yargılamalar katil ve maktul tarafların karşılıklı olarak hakeme gitmeyi istemeleriyle mümkün olmaktadır. Bu durumda bile taraflar hakemlerin vereceği karara uymak konusunda nihai anlamda geçerli bir hukukla bağlanmış değillerdi. Burada hakemlerin kendilerinin yargılananlar üzerinde hâkimiyetlerinden değil daha çok isterlerse intikam almayı da tercih edebilecek grupların kendi isteklerinin etkin olduğunu görmekteyiz. Buna karşın aracılardan kullanılmak yoluyla özellikle kan davaları konusunda problem çözme yöntemi uzun yıllar devam edecek ve bütün tarafların güç kaybına neden olacak çatışmaların önüne geçmek bağlamında taraflar için tercih edilen bir durumdur. Aksi durumda zararın tazmini ya da öldürülene karşılık öldürenin cezalandırılmasına yönelik değil ama daha çok kabilenin onurunu kurtarmaya yönelik yeni çatışmalara yönelmek olacaktır. İslam öncesi dönemde kabile kişilere güvenlik sağlayan bir araç olmanın ötesinde bir devletin üstlenebileceği hukuk dâhil bütün vazifeleri üzerine alan diğer kabilelerle ilişkileri de yürüten yegâne sosyal ve politik kurumdu. Bu çok geniş kabile konfederasyonlarına dâhil her bir kabile için ayrı ayrı geçerli olan bir olguydu.¹³

Müslüman toplumun organize bir güç olarak Hz. Peygamber’in liderliğinde oluşmaya başladığı Medine’de hukukun gelişmiş bir şekilde yerleşmeye başladığını görmekteyiz. Hukukun uygulanması gerek kararların alınması ve gerekse de verilen kararların pratiğe geçirilmesi için gerekli kolluk kuvvetlerinin varlığı ve etkin kullanımıyla gerçekleşmektedir. Hicretin hemen ardından yapılan sözleşmede Medine toplumunun aralarında çıkacak herhangi bir problemi doğrudan Hz. Peygamber’e götürmeleri gerektiği kayıt altına alınmıştı.¹⁴ Hz. Peygamber kendi yaşadığı dönemde hem kanun koyucu hem yargılayıcı hem de yargılama sonunda verilen kararın uygulanmasını sağlayan kişi konumundaydı. Lider olarak Hz. Peygamber’in rolü kabile liderlerinin kendi topluluklarıyla sınırlı güçlerinin ötesinde çok farklı kabile topluluklarının bir araya getirerek oluşturdukları kan bağına aşan hukuksal bir otoriteyi temsil etmekteydi. Peygamber’in otoritesi Müslümanlar için dini inancın bir gereği olarak zaten onların İslam’ı din olarak

⁹ G. E. Von Grunebaum, “The nature of Arab Unity before Islam”, *Arabica* 10/1 (1963), 5.

¹⁰ Von Grunebaum, “The nature of Arab Unity before Islam”, 5.

¹¹ Von Grunebaum, “The nature of Arab Unity before Islam”, 6.

¹² Von Grunebaum, “The nature of Arab Unity before Islam”, 39.

¹³ Donner, *The Early Islamic Conquests*, 40-41.

¹⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyârî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî İbn Hişâm, *es-Siretü’n-Nebeviyye* (Beirut: Darü’l-Kitâbi’l-Arabi, 1990), 2/2.

benimsemeleriyle birlikte kabul ettikleri bir gerçekken sözleşme Medine toplumunun tüm fertlerinin Hz. Peygamber'in arabulucu, birleştirici otoritesini zorunlu kılmıştı.¹⁵

Hukuk düzeninin inşası ve korunmasında gerekli olan kolluk gücü geleneksel hukuk ve uygulamasında sınırları tam olarak belirlenmiş kurumsal bir yapı arz etmemekteydi. Tarafların karşılıklı kabulleriyle hukuki problemleri değerlendiren ve karara bağlayan kimselerin verilen kararın uygulanması noktasında her durumda garantörlükleri olamayabiliyordu. Daha çok geleneksel kabuller üzerinden yürüyen uygulamalar söz konusuydu. İslami dönemde Medine'de kurumsal hale getirilmiş ve uygulanması garanti altına alınmış bir sitemle karşı karşıyayız. Buna göre hukuki problemlerin çözümünde yegâne otorite ve hâkim olarak Hz. Peygamber bütün davaların kendisine arz edildiği bir merci olmaktadır. Özellikle kan davalarında bütün bir topluluk suçluya karşı birleşmek ve adaletin yerine gelmesini sağlamakla yükümlü olmaktadır. Bu yükümlülük genel anlamda suçlunun yakalanması ve cezasının verilmesi yönünde bütün bir Medine toplumunun sorumluluğu; kişinin kan parasının ödenmesi noktasında ise kâtilin dâhil olduğu akraba grubunun sorumluluğu idi.¹⁶

Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'in toplumu için her durumda otoritesinin kesinliği üzerinde ısrar etmektedir. Öyle ki bütün bir vahiy sürecinin başından sonuna kadar müteaddit kereler Kur'ân gerçek anlamda imana ermiş olmayı Allah ve onun gönderdiği Kur'ân'a inanmanın yanında Hz. Peygamber'e de itaat etmek olduğunu belirtmekte ve ona itaatin imanın bir gereği olduğu vurgusunu yapmaktadır. Özellikle anlaşmazlıklar hususunda gidilecek merciin Hz. Peygamber olduğu açıkça beyan edilmektedir. Nisa sûresi 65. ayet "*Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükme içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.*" Sahâbî arasında meydana gelen anlaşmazlıklarda Hz. Peygamber'in rolü ve verdiği kararlar tartışmasız bir şekilde kabullenilen kesinliktedir. Kaldı ki ayetin nüzul sebebi aktarılırken hurma bahçelerini sulamak için kullanılan suyun paylaşımı konusunda anlaşmazlığa düşen sahâbeden kişilerin konunun çözümü için başvurdukları Hz. Peygamber'in kararını eleştirmelerinden bahsedilmektedir.¹⁷ Neticede ayetin vurgusu itaatin de ötesinde verilen kararın gönülden kabulünü öğütlemek olmaktadır.

Medine'de oluşturulan siyasi birlik içerisinde Müslümanlarla birlikte farklı inanış ve topluluklardan kimselerin varlığı söz konusuydu. Birlik içerisinde Hz. Peygamber anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulacağı otoriteyi temsil ediyordu ve önüne gelen problemlerle ilgili hükümler vermekteydi. Medine sahifesinde zikredilen bu topluluklara burada yerleşik büyük Yahudi kabilelerinin dâhil olup olmadıkları gibi konular kimi araştırmacılar tarafından tartışılabilir da genel olarak İslami kaynaklarda Yahudilerin kendi problemlerini Hz. Peygamber'e çözüm için götürdüklerini görüyoruz. Maide sûresi 42 ve takip eden ayetler Yahudilerin problemlerinin çözümünde onların kendi kitaplarında var olan hükümlere tabi olduklarını ve Hz. Peygamber'in hâkim sıfatıyla kitapta yazılanlara bağlı kalarak hüküm vermesi istenmektedir. 42. ayet hakemlik yapma konusunda Hz. Peygamber'i muhayyer bırakıyor olsa da Medine sahifesinde kayıtlı olan duruma göre anlaşmazlıklarda tarafların dâhil oldukları topluluklara bakılmaksızın son karar merciinin Hz. Peygamber olduğu yer almaktadır. Maide 47'de Hıristiyanların kendi aralarındaki problemler konusunda da İncil'in hüküm kaynağı olarak değerlendirilmesi ve Hz. Peygamber'in ona göre hüküm vermesi istenmektedir. Gerek ayetlerin lafzî muhtevaları ve gerekse de kaynaklarda zikredilen ilişkili olaylar göz önüne alındığında Kur'ân'a yansıyan söz konusu mevzunun daha çok kan davaları bağlamında gerçekleştiği görülmektedir. Zaten Medine sözleşmesi de büyük ölçüde kan davası problemine müteallikti. Maide Suresi 45. ayette kan davaları konusunda Yahudilerin kitabında mevcut olan kısas hükmününun hatırlatılıyor olması bu durumu destekleyen diğer bir delildir. Şu hâlde, Ehl-i Kitab'ın kendi aralarındakiler dâhil genel olarak Hz. Peygamber'in hakem/hâkim olarak toplum nezdinde bir otoritesinin

¹⁵ Saïd Amir Arjomand, "The Constitution of Medina: A Sociolegal Interpretation of Muhammad's Acts of Foundation of the 'Umma'", *International Journal of Middle East Studies* 41/4 (2009), 556-567.

¹⁶ Muhammad Hamidullah, *The First Written Constitution in the World: An Important Document of the Time of the Holy Prophet* (Lahore: y.y., 1975), 12.

¹⁷ Mukâtil b. Suleymân b. Beşîr el-Ezdi el-Belhî Mukâtil b. Suleymân Ebü'l-Hasen, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Beyrut: Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, 2002), 600-605.

olduğunu söylemek durumundayız. Bu durum topluluk içinde var olan farklı yapıların kendilerine ait özel hukuklarının olduğu ve aralarında bu hukuka göre hükmedildiği gerçeğini değiştirmiyor. Üstelik ayetler ısrarlı şekilde onları kendi hukuklarına bağlı kalmaya ve var olan hukuklarını ihlal ederek haksızlığa sebep olmamaları konusunda ısrarcı olmaktadır. Bir önemli husus Kur’ân bu bölümde Tevrat ve İncil’de var olan hükümlerin de Allah’ın hükmü olduğuna ve farklı toplulukların her birinin kendisine has hükümlerinin olmasının doğal olduğuna da vurgu yapmaktadır.¹⁸

2. Arabulucular

Çatışmaların sulha erdirilmesi konusunda İslam öncesi Araplar çatışan tarafların arasını bulma konusunda ön plana çıkmış, bu konuda maharetli ve otoriteleri herkesçe kabullenilmiş kişilere başvurmakta idiler. Kabile liderleri problem çözme noktasında hem sahip oldukları karizma hem de olanaklar sayesinde en etkili olanlardandı. Kabile ileri gelenleri aynı şekilde etkili sulh sağlayıcılar olarak hizmet verebiliyordu. Diğer yandan kâhinler ve kutsal alanlarda yer alan dini otorite sahibi kişiler de çatışmaları sonlandırmada yararlanılan kimselerdi. Kararlarının nihai bağlayıcılığının olmaması, bu kararları zor yoluyla uygulama yönünden kurumsal bir yapının bulunmaması gibi nedenlerle sorun çözmede başvurulmuş bu aracı şahsiyetlerin etkileri daha çok onların şahsi statülerine bağlı olmaktadır. Sürekli olarak çatışma hali içinde yaşayan bir toplumun varlığını sürdürmesi aynı zamanda var olan problemlerin çözümünü ve sulhu zorunlu kılmaktaydı. Bu bağlamda toplum kendi problemlerini çözmede öne çıkacak toplum bireylerinin varlığını her daim önemsiyor ve bu karakterleri seçkin kişiler olarak üstte tutuyordu. Arabulucu olmak özenilen ve özendirilen bir vasıf olarak kişileri adlandırmada kullanılıyor, çocuklar babalarının arabulucu olmasıyla övünüyor. İçinden çıkılmaz ve çıktığı ortam ve ilgili şahıslar arasında çözülemeyecek problemler arabuluculara taşınırdı ki genelde bu kişi kabilenin lideri olurdu.¹⁹

Kabileler arasında meydana gelen problemlerin çözümü noktasında tarafsız olan başka bir kabilenin liderinin arabulucu olarak devreye girmesi yaşanan çatışmaların sonlanması açısından en önemli yollardan bir tanesi idi. Bu kimseler her yıl düzenli olarak haram ayların getirdiği çatışmasızlık ortamlarında kurulan panayırarda bir araya gelen kimselerin aralarındaki problemleri de görüşüp çözüme kavuşturmakta idiler. Temim kabilesi arabuluculuğu ile ün yapmış bir kabile olarak o dönem bütün bir Arabistan’da kabul görmekteydi.²⁰

Arabulucular, kâhinler, kutsal alanlarda putların hizmetinde olan görevliler ya da toplumda karakterleriyle, problem çözmede gösterdikleri maharetleriyle elde ettikleri ün ve bu konuda öne çıkmış bir aileden olan kişilerden seçilmekteydi. Bir anlaşmazlığın çözümü için hakemin devreye girmesi tamamıyla çatışmanın taraflarının ortaklaşa istek ve arzularıyla gerçekleşen bir durumdu. Hakeme gidildiğinde çözümü için baş vurulan konu kayda geçirilir ve ardından hakemin kararına uyulması için garanti alınırdı. Bu garanti kimi zaman bir değerli bir meta kimi zaman tutu olarak verilen insanlardan oluşurdu. Hakemin kararını uygulama noktasında üçüncü bir otorite olmaması onun vereceği kararın güvenliğini garanti altına almayı gerektiriyordu. Hakem işini yaparken iddia sahibi kişinin iddiasını temellendirecek kanıtlar sunmasını istemekteydi. Eğer iddiasını ispatlayacak yeterli kanıt yoksa müddei taraf yemin etmek durumundaydı. Buna karşın diğer taraf da kendilerinin herhangi bir hatalarının olmadığına dair yemin ederlerse iddia düşerdi. İslam öncesi bu yeminleşmenin daha çok putların isimleri üzerine yapıldığını ifade etmek gerekir.²¹

el-Ya’kübî Arapların hakemlerine ayırdığı bölümde arabulucular konusunu değerlendirmektedir. Hakemler onların problemlerini çözmeleri için başvurdukları mercilerdir. Hakemlere aralarında karar vermeleri için başvurulmuş anlaşmazlıklar, miras, su sahipliği üzerine hak talepleri, kan davaları konuları olmaktadır. Hakemlerin problem çözümünde merci olarak seçilmesini el-Ya’kübî, onların hukuku olan bir

¹⁸ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-Taberî, *Câmiü’l-Beyân fi Tefsiri’l-Kur’ân* (Kahire:Daru Hicr, 2000), 8/468-504.

¹⁹ Ramahi, “Sulh: A Crucial Part of Islamic Arbitration”, 4.

²⁰ Muhammad Hamîdullah, “Administration of Justice in Early Islam”, *Islamic Culture* 11/2 (1937), 264.

²¹ Ramahi, “Sulh: A Crucial Part of Islamic Arbitration”, 5.

dinlerinin olmamasına bağlıyor. Hakemlerde aranan şahsi özellikler ise şeref (onur, asalet), dürüstlük, emanet ehli olmak, liderlik, yaş, mürüvvet sahibi ve tecrübeli olmak olarak sıralanıyor.²²

Haram aylar ve mekânlar arabuluculuk ve problemlerin çözümü noktasında da oldukça işlevsel özelliklere sahipler. Haram aylar ve haram bölgeler, zaman dilimi ve kapsadıkları alanlarda çatışmaların önüne geçmek, en azından erteletmek gibi özelliklerinin yanında daha önce var olan anlaşmazlıklar için de çözüm olanağı sunuyorlardı. Bu aylarda ve bölgelerde çok farklı bölge ve kabileden insanlar gerek hac ibadetleri ve gerekse alışveriş için kurulan pazarlara gelmekteydiler. Kurulan panayırılar ve hac için gelen toplulukların bir arada bulunmalarının bir gayesi de onların aralarında bulunan problemlerin çözülmesi idi. Tanınmış arabulucu topluluklar ve kişiler buralarda bulunur insanlar onlara problemlerini iletirler ve onlar elde bulunan deliller, kişilere yemin ettirme ve başkaca yöntemlerle sorunu çözmeye çalışırlardı. Aynı şekilde çatışan tarafların ölüm korkusundan uzak olarak görüşmeleri de bu aylarda olabilmekteydi.²³

Medine'de İslam öncesi Evs ve Hazreç kabileleri arasında meydana gelen çatışmalarda iki kabilenin üzerlerinde mutabık kaldıkları arabulucuların karar vericiliği rivayet edilir. Aynı soydan gelen iki kardeş kabilenin çatışmasına neden ise Hazreç kabilesinden Mâlik b. el-Aclân'ın mevlâsının Evs'ten Semîr b. Zeyd b. Mâlik'in öldürmesinden sonra ölen kişinin diyetinin miktarı konusundaki anlaşmazlıktır. O dönem sarîh kabile üyesi için on deve ödenirken kabilenin dışardan üyesi mevlâ için yarım diyet yani beş deve şeklinde ödeme yapılmaktaydı. Evslilerin beş deve olarak diyet ödeme tekliflerine Mâlik b. el-Aclân kâtilin kendilerine mevlâsına karşılık öldürülmek üzere teslim edilmesini istedi. Gelenekte sarîh kabile üyesi asla mevlâ için öldürülemezdi. Evsliler yarım diyet ödeme noktasında ısrarcı olduklarında Mâlik b. el-Aclân tam diyette diretti ve neticede iki topluluk arasında yıkıcı çatışmalar meydana geldi. Geleneklerinde yer alan usul üzere başka üçüncü şahıslardan aracıya karşılıklı olarak başvurma kararı aldılar. Seçilen kişi ünlü kabile reisi ve şair İmru'ülkays'ın oğlu Amr b. İmru'ülkays olur ama onun gelenekte var olan cari hüküm gereğince sarîhin kısas yapılamayacağı ve onun için yarım diyet ödeneceği şeklindeki kararı Hazreçlilerce kabul görmez ve tarafların arasındaki düşmanlık devam eder. Karşılıklı büyük kayıplardan sonra iki kabile tekrardan bir arabulucunun hakemliğine başvurmaya karar verirler. Sâbit b. Münzir kendisine başvurulduğunda önceki hakemin verdiği kararın uygulanmamasını ileri sürerek onların aralarında hüküm vermeyi reddetti. İki topluluk verilecek hükme riayet edeceklerine dair ısrarcı olunca o vereceği kararın uygulanacağına dair garanti aldıktan sonra hakemliği kabul etti. Sabit b. Münzir de verdiği kararda sarîh ve mevlâ arasındaki diyet farkını gözetiyor ve aralarındaki diğer karşılıklı kayıplar için diyet belirlemek şeklinde karar veriyor. Uzun süren ve büyük kayıplara neden olan çatışmalar sonuçta hakemlerin verdiği kararlarla neticelenebiliyor.²⁴

Bağımsız arabulucu ve hakemlerden ayrı olarak çatışan tarafları temsilen onlar adına karşı tarafla görüşmeler yapan ve problemin daha fazla büyümeden çözümü için çalışan kimseler de bulunmaktaydı. Özellikle cinayete karışan katil tarafı maktul yakınlarına kendilerini temsilen bu kimseleri göndererek onlar adına barış girişiminde bulunmalarını isterler.²⁵ Elçi (السفير) oldukları değerlendirilen bu kimseler aslında iki taraf arasında sulh bulucu (المصلح) kimlikleriyle ön plandadırlar.²⁶ Sulh bulucuların mağdur tarafa diyet almayı kabul ettirerek kaşı taraftan birilerini öldürmekten vaz geçmeleri yönünde telkin yapmaları beklenmektedir.²⁷

Arabuluculuk yoluyla bireyler ve topluluklar arasındaki problemlerin çözümü uygulaması İslam'ın gelişinden sonra da devam etmiştir. İslam, çatışma ve anlaşmazlıklarda insanların aralarını bulmayı

²² İbn Vazîh Ahmed b. İshak b. Ca'fer el-Ya'kübî, *Tarihü'l-Ya'kübî* (Beyrut: y.y., 2010), 1/311.

²³ Sadık Kirazlı, "Conflict and Conflict Resolution in the pre-Islamic Arab Society", *Islamic Studies* 50/1 (2011), 47-49.

²⁴ Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Egâni* (Beyrut: Daru Sadr, 2008), 3/16-30.

²⁵ Muhammed b. Hamad b. Abdullâh b. Mahmûd b. Furrece el-Burücerdî İbn Furrece, *el-Fethu 'alâ Ebî'l-Fethi* (Bağdâd: Dâru's-Şuûni's-Şekâfiyyeti'l-Âmme, 1987), 245; Antere b. Şeddâd el-Absî Antere b. Şeddâd, *ed-Divân*, 82; İmru'u'l-Kays b. Hucr b. el-Hâris el-Kindî İmru'u'l-Kays, *Divânu İmri'i'l-Kays* (Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 289.

²⁶ Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed eş-Şeybânî et-Tebrîzî, *Şerhu'l-Kasâidi'l-Aşr* (Mısır: İdaretü'd-Dıba'ati'l-Müniriyye, 1352/933), 263; Tarafe b. el-Abd Ebü Amr Tarafe b. el-Abd b. Süfyân el-Bekrî, *Divânu Tarafe b. el-Abd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 1/42; Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Egâni*, 3/17.

²⁷ Ebü Zekeriyâ et-Tebrîzî Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed eş-Şeybânî et-Tebrîzî, *Şerhu Divâni'l-Hamâse* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 2000), 166.

Müslümanların ortak sorumluluk ve dayanışma ile gerçekleştirecekleri dini bir görev olarak dikte etmiştir. Kur’ân-ı Kerîm Müslümanların birbirleriyle çatışmaları durumunda ivedilikle aralarının düzeltilmesini, saldırganlığa haksızlıkla devam eden topluluğun zor kullanarak sulha zorlanmasını ve nihayetinde onların aralarında bulunan sorunun adaletle çözüme kavuşturulmasını, herkese hakkının tastamam verilmesini emretmektedir. Hucurât sûresinin “Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşarlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah’ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever.” anlamındaki 9. ayetinin tefsirinde Taberî’nin aktardığı görüşlerden bir tanesinde gerek bireyler arası çatışma gerekse kabileler arsında yaşananlarda toplumun liderinin (imam) araya girerek muhakemede bulunması ve Allah’ın kitabında belirtilen hükümlere göre kısas, diyet ödeme ve benzeri bir kararla çatışan tarafların aralarının bulunması gerekliliğinin ifade edildiği izah ediliyor. Diğer yandan nüzul sebebi olarak gösterilen diğer aktarımlarda da çatışan taraflar olduğunu görmekteyiz.²⁸ Burada üzerinde durmamız gereken önemli husus yapılacak hakemlikte ve yargılama işinde çatışan tarafların hakeme/yöneticiye kendi rızalarıyla gitmelerinin beklenilmemesidir. Önceki uygulamalarda çatışan taraflar kendiliklerinden hakeme giderler ya da araya girecek hatırlı üçüncü bir tarafın arabuluculuk talebini kabul ederek kendi onaylarıyla bir sonuca varırlardı. İslami toplumda ise her ne şartta olursa olsun çatışma durumunda toplum bizatihi görev üstlenmektedir. Eğer taraflardan biri ya da her ikisi yargılamaya rıza göstermez ve çatışmaya devam ederlerse bütün bir toplum onlar boyun eğinceye kadar o kişi ya da gruplarla çatışmak durumundadır. Her şartta İslami dönemde öne çıkan şeyin çatışmaları sonlandırmak olduğunu görmekteyiz.

Hz. Peygamber’in de sulhu ikame etme noktasında sorumluluk aldığını, insanların arasını bulduğunu, anlaşmazlığa düştükleri konularda hüküm verdiğini görüyoruz.²⁹ Çalışmamızda çokça zikrettiğimiz ve özellikle kan davaları ve çatışmaların sonlandırılması, problemlerin çözümü noktasında Medine toplumunu bir bütün olarak bağlayan sözleşmede açıkça Hz. Peygamber’in bütün problemler için kendisine başvurulması gereken merci olduğu açıkça beyan ediliyordu. Bu durum sadece Müslümanlar için değil şehirde yaşayan diğer topluluklar için de geçerliydi. Aynı şekilde Kur’ân-ı Kerîm ayetleri de şüpheye yer bırakmaksızın Hz. Peygamber’in yaşanacak problemlerin çözümü için kendisine başvurulacak merci olduğu beyan edilmektedir. Ayrıca Kur’ân bu hakemliğin adaletle ve Allah’ın indirdikleriyle hükmederek yapılması gerektiğini açıklamaktadır.³⁰

3. Kâhinler ve Din Adamları

Kâhinler sahip oldukları gizli, doğaüstü güçlerle metafizik varlıklarla irtibat kuran ve onlardan bilgiler alan kimseler olarak bilinirlerdi. Aynı şekilde sahip oldukları güçle insanları etkiledikleri, onlara zarar verebildikleri düşünülüyordu. Tanrılarla olan irtibatlarıyla geleceğin bilgisine sahip oldukları ve ileride olup biteceklerden haber verebildiklerine inanılırdı.³¹ Aynı şekilde normal insanların ulaşamayacakları yaşanmış olayların bilgisine sahip olduklarına da inanılırdı.³² Dini işlerde görevli kimseler ve kâhinler insanların, problemlerini çözmeleri için kendilerine başvurdıkları karar verici hâkimler olarak bilinmekteydiler.³³

Kabile liderinin ve ileri gelenlerinin ya da hakemin bir konuyu çözüme kavuşturmaları için yeterli bilginin kanıtın olmadığı durumlarda kâhinler kendilerine başvurulacak önemli hak arama mercileriydiler. Bunun en önemli nedeni onların doğa ötesi ile ilişkili oldukları kanaatiydi. Bu yönleriyle hakemlerden ve kabilenin diğer ileri gelenlerinden daha fazla saygınlıkları vardı. Sıradan insanlara kapalı olan gerçekler

²⁸ Taberî, *Câmiü'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, 21/357-363.

²⁹ Rusli Rusli, “The Role Of Muşâlahah in Conflict Resolution: a Historical Perspective”, *HUNAF: Jurnal Studia Islamika* 10/2 (15 Aralık 2013), 215.

³⁰ Nisâ 4/58-61.

³¹ Çağfer Karadaş, “Büyü ve Din-İslamî Nokta-i Nazardan Bir Değerlendirme-”, *Usul İslam Araştırmaları* 1/1 (01 Haziran 2004), 123; Yusuf Şevki Yavuz, “Arrâf”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Ocak 2023).

³² Cevâd Ali, *el-Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1980), 5/755-756.

³³ Cevâd Ali, *el-Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 5/636.

onlara görünür, gelecekte bilgi sahibi olurlar ve verdikleri kararlar kutsal yargılamalar olarak kabul görürdü. Adam öldürme, hırsızlık, zina ve başkaca suçların yanında kaybolan develeri bulma ve benzeri problemleri çözmede de onlara başvurulmaktaydı.³⁴

Kâhinler topluluktan uzakta, bir başlarına yaşıyorlar ve kendilerine ait yaşam alanları bulunuyor olsa da bu kimseler genellikle soylu ailelere mensup kişiler olabiliyorlardı. Bazen bir kabilenin ileri gelenlerinden oldukları da vaki idi. Her kabilenin bir ya da daha fazla kâhini olabiliyordu ve kadınlardan kâhinlerin varlığı da bir gerçektir. Bu kâhinler kabileleriyle savaşlara katılır, gazvelere çıkar kendi kabile üyelerini savaşmaları yönünden teşvik ederlerdi. Sahip oldukları doğa ötesi güçler sayesinde ellerinde bulundurdukları güç dolayısıyla toplulukların hemen hemen her konuda kendilerine başvurdukları kimselerdi. Savaş ilan etmeden önce onların görüşü alınır, gizli kalmış bir suçun (kâtilin meçhul olduğu cinayetler gibi) ortaya çıkarılması, kaybolan bir eşyanın bulunması ve benzeri konularda kendilerine başvurulur ve başvuru konularını çözmeleri beklenirdi. Kâhinlerin ileriye görme gücü dolayısıyla bir saldırıya girişip girişmeme konusunda onlara başvurulur, onların vereceği bilgilerle savaş kararı alırlardı.³⁵

Kâhinlerin Arap toplumunda ifa ettikleri önemli görevlerden biri arabuluculuktur. İnsanların üzerinde anlaşmazlığa düştükleri konuları onların karşılıklı rızaları ile kendilerine başvurmaları durumunda görüşüp hüküm beyan ederlerdi.³⁶ Burada açıkça hâkim rolünde hüküm veren kişi konumundadırlar. Araplar arasında arabuluculuk konusunda öne çıkanların en çok kâhinler olduğu görülüyor. Verdikleri doğru kararlarla ün yapmış kâhinler için insanların çok uzun mesafeler kat ederek onlara geldikleri ve problemlerini çözmelerini istedikleri söz konusu olabilmekteydi.³⁷ Anlaşmazlıklarda kâhinlerin verdiği kararlar kabile liderleri ve başka arabulucularınkinden daha fazla uygulanırdı. Onların otoritesi fertlerin zihninde daha ileri bir yer edinmişti.³⁸

Özellikle içinden çıkılması güç karmaşık problemler için kâhinlere başvurulduğunu görüyoruz. Bazı konular elde bulunan maddi delillerle arabulucular ve problem çözücü diğer tarafların sahip oldukları tecrübenin ötesinde karmaşık yapıya sahip olabiliyordu. Kâhinlerse diğer kimselerde bulunmayan farklı maharet ve tecrübe ile kendilerine gelen konuları değerlendirir ve kararlarını bildirirlerdi. Kâhinin verdiği kararlara taraflar rıza göstermek durumunda idiler. Kâhinlerin doğa ötesi güçleri sayesinde tanrılarla ilişkili olarak karar verdikleri düşüncesi onların verdikleri kararı da dini karaktere bürüyordu. Bu durumda karar taraflar için uyulması dini bir zorunluluk olarak da algılanıyordu. Karşı çıkılması, uygulanmaması durumunda karşılık olarak cezalandırılacaklarını düşünmeleri kâhinlerin vereceği kararın hayata geçmesini büyük ölçüde garanti ediyordu.³⁹ Kâhinlerin doğaüstü güçlerle olan ilişkileri ve onlardan bilgi almaları konusunda İslam öncesi Araplarında var olan cin mefhumunun da önemli bir yeri vardı. Onların inanışlarına göre cinler çok çabuk hareket eden, farklı yerlerde olanların bilgisine sahip olan ve hatta göklerden haber getiren varlıklar olarak görülürlerdi. Kâhinlerin cinlerinin olduğuna inanıyor bu nedenle onlardan gelen bilgilere ehemmiyet veriyorlardı. Bazı durumlarda onların cinnî oldukları da düşünülüyor yarı insan yarı cin varlıklar şeklinde değerlendiriliyorlardı.⁴⁰

Kâhinlerin karşılaşılan önemli anlaşmazlıklarda hakem olarak görev alabildiklerine dair dikkate değer bir örnek Abdülmuttalib'in Zemzem kuyusunu tekrar bulup kazmasından sonra suya Mekke'nin diğer sakinlerinin de ortak olmak istemeleri üzerine çıkan anlaşmazlıktır. Kureyş Abdülmuttalib'in kendilerince hürmet gören ve yanlarında kurban kestikleri İsa ve Naile adlı putlarının arasına kuyu kazılmasına karşı çıkmış ve onu engellemek istemişti. Tüm engelleme girişimlerine karşın kazı konusunda ısrar edip suyu bulduğunda ise: "Zemzem, atamız İsmail'in kuyusudur. Onda bizim de hakkımız var. Zemzem'e bizi de ortak etmelisin" dediklerinde Abdülmuttalib, gördüğü rüya üzerine ilahi işaretle kuyuyu yeniden kazdığını beyanla suyun kendisine Allah tarafından verildiğini söyleyerek isteğe karşı durur. Bunun üzerine Kureyş

³⁴ Muhammad Yusuf Guraya, "Judicial Institutions in Pre-Islamic Arabia", *Islamic Studies* 18/4 (1979), 345.

³⁵ Cevâd Ali, *el-Mufassal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 5/764-765.

³⁶ Ömer Faruk Harman, "Kâhin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Ocak 2023).

³⁷ Cevâd Ali, *el-Mufassal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 5/765.

³⁸ Kirazlı, "Conflict and Conflict Resolution in the pre-Islamic Arab Society", 46.

³⁹ Hamîdullah, "Administration of Justice in Early Islam", 264.

⁴⁰ Amira El-Zein, *Islam, Arabs, and the Intelligent World of the Jinn* (Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 2009), 55-57.

ısrarla konunun hakeme götürülmesini ister. Abdülmuttalib’in kabul etmesi üzerine Şam eşrafından Benî Sa’dü Hüzeym’in kadın kâhini hakem olarak kabul edilir. Abdülmuttalib kendi akrabalarından bir topluluk ve Kureyş’in her kolundan üçer kişiyle Şam’a gitmek için yola çıkar. Rivayete göre yolda yaşadıkları ölümcül susuzluk problemi ve Abdülmuttalib’in ilahi yardımla buna çözüm bulması karşısında Kureyş hakeme gerek kalmadan Zemzem’in sahibinin o olduğunu kabul eder ve kâhine gitmekten vaz geçilerek Mekke’ye dönülür.⁴¹ Aynı şekilde Abdülmuttalib’in Allah’a adak olarak kesmek durumunda kaldığı oğlu Abdullah’ın durumuna çözüm ararken onun Secâh isimli bir kâhineye başvurması ve onun tavsiyelerine göre hareket etmesi de konunun önemini belirten farklı bir olay olarak kayıtlara geçmiştir.⁴²

İslam öncesi Arabistan’da kâhin, cin ve ata kültü bağlamında dinsel yaklaşımları değerlendirdiği makalesinde Christopher M. Moreman, kâhin figürünün önemli dinsel yönüne dikkat çekiyor. Diğer görevlilere nazaran kâhinlerin daha fazla öne çıkan sorumluluklara sahip olduğunu dillendiriyor. Gerek Müslüman âlimler ve gerekse müsteşriklerin kâhinin sahip olduğu gücü ve onun niteliğini layığıyla değerlendiremediklerini, onu daha çok bir büyücü, falcı ya da gelecekte haber veren kimse olarak gördüklerini ifade ederken kâhinin medyum benzeri bir karaktere sahip olduğunu ifade ediyor. Kâhinlere yönelik küçümseyici bakışın aksine İslam öncesinde onların ruhani ve dini alanla olan ilişkileri dolayısıyla kabilelerini de ruhsal alanla irtibata geçirdiklerini ifade ediyor. Kâhinler hastalıkları iyileştiren, kabile çatışmalarında arabulucu ya da yargıç olarak görev yapan kimseler olarak her kabilede bulunmaktaydılar. Savaşlarda ordunun en önemli figürleri olarak kabile liderleriyle birlikte görünürlerdi. Ruhsal varlıklar ve cinlerin yardımıyla ölmüşler ve yaşayanlar arasında ilişki kurmalarıyla özellikle kan davalarında intikamı alınması gereken ölmüş kimsenin hakkının alınması noktasında sorumluluk yüklenmesiyle bedevi toplumsal hayatın merkezinde yer alan dini kişilikler olarak bulunmaktaydılar.⁴³

Cahiliye döneminde Allah’la birlikte birçok tanrıya tapınıldığı; yaygın olarak dini inanışın varlığı bilinse de bu inanışları temsilen fazlaca din adamlarına rastlanılmaz. Din adamlığı müessesesinin gelişmediği görülmektedir. Ancak içlerinde değerli eşyalar, özellikle de putlar barındıran tapınaklarda din adamları görülmekteydi.⁴⁴ Din adamlığı atadan miras alınarak üstlenilir ve belirli ailelere ait kabul edilirdi. Bunlar uhdelerinde putlar da bulunduran asil ve şerefli aileler olarak benimsenmekteydiler. Bu aileler kutsal bölge üzerinde yer alan tapınağın yönetiminin de sahibi olmaktaydılar. Kutsal mekânın hizmetinde olan bu aileler için hesaba alınabilecek kayda değer bir gelirin olmadığı görülüyor. İlhamda bulunma, ibadet ya da kehânetvari bilgiler almak için gelenlere elbise kiralama ve bahşiş gelirleri arasında yer almaktaydı.⁴⁵ Bu noktada din adamı, ailesine ait mülkü en iyi şekilde koruyan ve hizmet ettiği mekânın çokça ziyaret edilmesi ve kendisine çeşitli problemlerin çözümü ya da yol gösterme için başvuruların çoğalmasıyla onun da önemi artmaktadır. Öyle ki bu ailelerin dâhil olduğu kabileler kutsal bölgeden uzaklaşsalar dahi elde ettikleri imkânlar nedeniyle burada kalmayı yeğliyorlardı. Bölgeye yeni gelen topluluklarsa kutsal mekânı ziyaret etme imkânı nedeniyle bu ailelere zorluk çıkarmıyorlardı.⁴⁶

Hz. Peygamber’in yönetimindeki Medine’de de kâhinin hâkim göreviyle bilfiil vazife üstlenildiği görülmektedir. Nisa sûresinin 60. ayetini yorumlarken tefsircilerin verdiği bilgiler kan davası vakalarında Medine’de Yahudi kabileler arsında eşitsizlik ve nesep üstünlüğüne dayalı bir anlayışın olduğunu görüyoruz. Nüzul sebebi olarak aktarılan vakanın kahramanlarının dini inanışları konusunda kaynaklarda söz birliği bulunmasa da Kur’an’ın emri doğrultusunda Hz. Peygamber’in herkese eşit şekilde uyguladığı ve hangi topluluktan olursa olsun öldürülen kişi için velinin istemesi durumunda ölüm hükmü vermesi ya da herkese diyete hükmetmesine itirazın söz konusu olduğunu görüyoruz. Eskiden kabul görmüş ayrımcı anlayışlarının Hz. Peygamberce rağbet görmemesi üzerine kişilerin kâhine giderek kendi istedikleri yönde

⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hiyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî İbn İshak, *es-Siretü’n-nebeviyye* (Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiye, 2004), 1/79.

⁴² İbn İshak, *es-Siretü’n-nebeviyye*, 1/82.

⁴³ Christopher M. Moreman, “Rehabilitating the Spirituality of Pre-Islamic Arabia: On the Importance of the Kahin, the Jinn, and the Tribal Ancestral Cult”, *Journal of Religious History* 41/2 (2017), 14-15.

⁴⁴ M. Hanefî Palabıyık, “İslam Öncesi Hicaz Putlarından/Beytlerinden ‘Zülhalesa’”, *Cahiliye Araştırmaları İlahları*, ed. M. Mahfuz Söylemez (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 180.

⁴⁵ John Day - W. Robertson Smith, *Lectures on the Religion of the Semites: Second and Third Series* (Sheffield: Academic, 1995), 47.

⁴⁶ Day - Smith, *Lectures on the Religion of the Semites*, 48.

karar almak istediklerini görüyoruz. Tefsir âlimleri ayette geçen tâğût ifadesinin kâhin anlamına geldiğini bildiriyorlar. Buna göre ayet “يُرِيدُونَ أَنْ يُتَخَالَفُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ” ifadeleriyle inkâr etmeleri istenilen kâhinlerin problemlerde kendilerine gidilen hâkimler olarak kabul edilmesini şiddetle reddediyor. Mâide 50’de yer alan cahiliye hükmünün tercih edilmesinin eleştirilmesi de yine aynı şekilde kâhinlerle ilişkili olarak değerlendirilmektedir.⁴⁷

Kâhinlerin İslami düzende kendilerine yer bulmaları ve bu müessesenin eski saygınlığıyla varlığını sürdürmesi düşünülemezdi. Allah’tan gelen vahye dayalı din ve Hz. Peygamber’in mutlak otoritesini esas alan bir yapıda kâhinlerin ayrıca hukuki ve başkaca bir kısım işlere bakmaları uygun değildi. Hz. Peygamber’e kâhinlerle ilgili sorulduğunda onların cinlerle münasebetleri dolayısıyla bir kısım bilgiler aldıklarını ama çoğunlukla elde ettikleri bu bilgilere çok fazla yalan katarak gerçek dışına çıktıklarını ifade ediyor. Hz. Peygamber kâhinlere başvurmayı kesinlikle yasaklıyor.⁴⁸ Yeni düzende problemlerin çözümü kâhin ya da benzeri kişi ve yapılara başvurmayı gerektirmeyecek ölçüde sisteme bağlanmış ve Hz. Peygamber’in otoritesine bırakılmıştır.

4. Kabile İleri Gelenleri

Cahiliye döneminde kabile üyelerinin yaşadıkları problemler için kabilelerinin ileri gelenlerine gittikleri olurdu. Yaşları ilerlermiş aile temsilcileri kendilerine ulaşmadan dostane şekilde çözülemeyen problem için toplanırlar, problemin taraflarını ve onların iddialarını dinlerler ve enine boyuna yapılan değerlendirmelerden sonra kararlarını açıklarlardı. Kabile ileri gelenlerinin verdikleri karardan sonra taraflar için o konuyu bir daha gündeme getirmeleri söz konusu olmaz, konu tamamıyla kapatılırdı.⁴⁹

Kabile içerisinde öne çıkmış, çoğu zaman kabile şeyhi kimselerin kabileyi temsil etme, misafir ağırlama, savaş durumu ve benzeri durumlarda inisiyatif almalarının yanında onların topluluk içerisindeki anlaşmazlıklara da baktıklarını görüyoruz. Topluluğun güvendiği, meselelerin çözümünde garantör kişiler olarak beliren bu kimseler nakîb (النقيب) olarak da bilinmekteydiler. Adam öldürmeler ve kan parasının hükme bağlanması durumunda bu kimseler görev almaktaydılar.⁵⁰ Bu kimseler kendi topluluklarını çok iyi tanırlar ve topluluk adına hareket etme onları temsil ve kefil olma durumları söz konusu olmaktadır. Haram aylar, haram yerler ve Ukaz gibi pazarlarda sulh ortamında anlaşmazlıklar konusunda görüşmeler yapmakta kabilelerinin hukuki problemlerini çözmeye çabalamaktadırlar. Nakîb için kimi zaman arîf (العرف) tabirinin kullanıldığı görülse de nakîb ondan biraz daha üstte bir pozisyonda değerlendirilebilmektedir. Bu kimseler temsil ettikleri topluluğa kefil olacak güç ve onlar nazarında otoriteye sahip bulunmaktadırlar. Bu yönüyle problemlerin çözümünde kıymetli vazifeler üstlenmekte.⁵¹

Kabile liderlerinin topluluk arasındaki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmaları onların en önemli görevlerinden biriydi. Liderin asli görevi hukuki işlerin yürütülmesinde görevli ileri gelen akıl kimselerin belirlenmesi ve onların bu işle görevlendirilmesi olmaktadır. Kabile geleneğini, örf, adet ve uygulamalarını en iyi şekilde bilen ve bu geleneğin uygulanmasından sorumlu olan lider kendisine gelen problemlerin anlaşmazlıkların çözümünde karar verme noktasında yargılamasını yapar tereddütsüzce kararını bildirirdi. Kabilenin tümünü ilgilendiren savaş durumları ya da bir takım sosyal, politik anlaşmazlıklarda veya kabileden içinden çıkılması güç karmaşık problemlerde kabile ileri gelenleriyle birlikte liderin durumu

⁴⁷ Taberî, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, 3/189-192; Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Alî en-Nisâbü'rî el-Vâhidî, *Tefsîru'l-Basît* (Riyad: Mektebetü'l-Melik Fehd, 1430), 6/550; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve l'râbuhu* (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1988), 2/68-69; Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebi Hâtim, *Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîm* (Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1998), 3/991; Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdurrahman el-Curcânî, *Derçu'd-Durer fî Tefsîri'l-Âyi ve's-Suver* (Britanya: Mecelletu'l-Hikme, 2008), 2/605.

⁴⁸ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-Musnedu's-Saħîhu'l-Muħtasar* (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, ts.), 2/1228.

⁴⁹ Hamîdullah, “Administration of Justice in Early Islam”, 51.

⁵⁰ Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullâh b. Ahmed es-Suheylî, *er-Ravd'ul-Unf fî Şerhi's-Sireti'n-Nebevîyye* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsi'l-Arabî, 2000), 4/174; R. B. Serjeant, “The Sunnah Jâmi'ah, Pacts with the Yathrib Jews, and the Tahrim of Yathrib: Analysis and Translation of the Documents Comprised in the so-Called ‘Constitution of Medina’”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 41/1 (Şubat 1978), 10.

⁵¹ Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Abbâsî İbnu'l-Mu'tezz, *el-Bedî' fî'l-Bedî'* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1990), 85; Ebû'l-Feth Abdurrahîm b. Abdurrahman b. Ahmed el-Abbâsî Ebû'l-Feth el-Abbâsî, *Me'âhidu't-Tensîs 'alâ Şevâhidu't-Telhîs* (Beyrut: Âlimu'l-Kutub, ts.), 1/204-205; Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dineverî İbn Kuteybe, *Ğaribu'l-Hadis* (Bağdâd: Matba'atu'l-Âni, 1977), 197.

görüşüp karara varmaları gerekmektedir. Toplantıda her birey kendi görüşünü özgürce ifade eder, durum enine boyuna tüm yönleriyle görüşülürdü. Görüşülen konu karara bağlandığında meclisin görüşü lider tarafından ilan edilirdi. İlandan sonra görüşülen konu ile alakalı herhangi bir itiraz asla söz konusu olmazdı. Aksi durumda meclisin verdiği kararı kabul etmeyen kabile üyesi panayırlar ve başkaca toplanma yerlerinde ilan yoluyla artık kabileleriyle ilişkilerinin kalmadığı beyan edilerek topluluktan tart edilirdi.⁵²

Sonuç

Câhiliyye döneminde câri hukuki düzende kararların verilmesi ve uygulanmasında kabile şeyhleri ve ileri gelenleri, arabuluculuklarıyla ön plana çıkmış olan kabile ve kimseler, kâhinler ve din adamları kendi aralarında çeşitli yönlerden fonksiyonel olarak farklılıklar gösteren sorumluluk ve etkinlikleriyle görev almaktaydılar. İslami dönemde hukukun uygulanması noktasında bu elemanlar önemli ölçüde etkisiz hale geldiler. Hz. Peygamber’in yönetiminde hukukun uygulanmasında etkin olan geleneksel odaklar yerine onun yönetimindeki merkez etkili oldu. Geçmiş dönemlerin aksine Hz. Peygamber’in Medine’deki uygulamalarında belirli bir düzen ve sistem ön plana çıkmaktadır. Onun döneminde kabileler gerek kendi içlerinde gerekse de farklı kabileler ve onların bireyleriyle yaşadıkları problemleri sahip oldukları güce nispetle çözüme yoluna gitmek yerine merkezi bir otoriteye başvurmak durumunda kaldılar. Yakını öldürülen bir kimse geleneksel hukukun izin verdiği üzere katili ya da onun bir yakını sorgusuz sualsiz kendi yargısıyla öldürememekteydi. Bunun yerine katilin yakalanması ve Hz. Peygamber’in huzurunda yargılanmasının sağlanması bütün bir toplumun sorumluluğu haline geldi.

Hukukun merkezleşmiş kurumsal yapısıyla belli esaslar üzerinden işliyor hale gelmesi önceki döneme nazaran daha adil bir yargılanmayı garanti etmekteydi. Önceki dönemde etkili olan kabile dayanışması yerini tüm kabilelerin ortak güçleriyle oluşan etkin güce evirildi. Güçlü kabile ve bireylerin kendilerine nazaran güçsüz olanlara karşı hukuksuzluk yapmalarının önüne geçildi. Bütün tarafların saygı duymak ve uymak zorunda oldukları ortak kuralların varlığı ve bunların herkese eşit uygulanışı tarafların husumetlerini farklı şekillerde sürdürmelerinin önüne geçti. Bu durum İslam öncesinde gördüğümüz sonu gelmez kan davalarında olduğu gibi toplumsal yapıyı tehdit eden olayların önüne geçilmesini sağlayarak istikrara imkân verdi.

Beyanname

- 1. Finans/Teşvik:** Yazar, çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedir.
- 2. Çıkar Çatışması:** Yazar, çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.
- 3. Etik Beyan:** Yazar, bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedir. Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

Kaynakça

- Al-Ramahi, Aseel. “Sulh: A Crucial Part of Islamic Arbitration”. *SSRN Electronic Journal* 12 (2008), 8-45.
- Arjomand, Saïd Amir. “The Constitution of Medina: A Sociolegal Interpretation of Muhammad’s Acts of Foundation of the ‘Umma’”. *International Journal of Middle East Studies* 41/4 (2009), 555-575.
- Buhârî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. İsmâ’il el-. *el-Câmi’u’l-Musnedu’s-Şaîhu’l-Muhtaşar*. I-IX Cilt. Beyrut: Dâru Tavkı’n-Necât, ts.
- Cevâd Ali. *el-Mufassal fî Tarihi’l-Arab Kable’l-İslâm*. Beyrut: Dârü’l-İlm li’l-Melayin, 1980.
- Curcânî, Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdurrahman. *Dercü’l-dürer fî tefsîri’l-âyi ve’s-suver*. Britanya: Mecelletu’l-Hikme, 2008.

⁵² Guraya, “Judicial Institutions in Pre-Islamic Arabia”, 327-330.

- Çağatay, Neşet. *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.
- Day, John - Smith, W. Robertson. *Lectures on the Religion of the Semites: Second and Third Series*. Sheffield: Academic, 1995.
- Donner, Fred McGraw. *The Early Islamic Conquests*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1981.
- Ebû Amr Tarafe b. el-Abd b. Süfyân el-Bekrî, Tarafe b. el-Abd. *Dîvânu Tarafe b. el-Abd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Ebû Zekeriyâ et-Tebrîzî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed eş-Şeybânî et-Tebrîzî. *Şerhu'l-Kasâidi'l-Aşr*. Mısır: İdaretü'd-Dıba'ati'l-Müniriyye, 1352/1933.
- Ebû Zekeriyâ et-Tebrîzî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Alî b. Muhammed eş-Şeybânî et-Tebrîzî. *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse*. Beyrût: Dâru'l-Kalem, 2000.
- Ebu'l-Feth el-Abbâsî, Ebu'l-Feth Abdurrahîm b. Abdurrahman b. Ahmed el-Abbâsî. *Me'âhidu't-Tensîs 'alâ Şevâhidî't-Telhîs*. Beyrût: Âlimu'l-Kutub, ts.
- Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî. *Kitâbü'l-Egâni*. Beyrut: Daru Sadr, 2008.
- Zein, Amira. *Islam, Arabs, and the Intelligent World of the Jinn*. Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 2009.
- Furr, Ann - Al-Serhan, Muwafaq. "Tribal Customary Law in Jordan". *South Carolina Journal of International Law and Business* 4/3 (2008), 17-34.
- Guraya, Muhammad Yusuf. "Judicial Institutions in Pre-Islamic Arabia". *Islamic Studies* 18/4 (1979), 323-349.
- Hallaq, Wael B. *The Origins and Evolution of Islamic Law*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2005.
- Hamîdullah, Muhammad. "Administration of Justice in Early Islam". *Islamic Culture* 11/2 (1937), 163-171.
- Hamidullah, Muhammad. *The First Written Constitution in the World: An Important Document of the Time of the Holy Prophet*, Lahor: y.y., 1975.
- Harman, Ömer Faruk. "Kâhin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kahin>
- Hoyland, Robert. *Arabia And The Arabs: From The Bronze Age To The Coming Of Islam*. London, New York: Routledge, 2002.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *Tefsîru'l Kur'âni'l-Azîm*. Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1998.
- İbn Furrece, Muhammed b. Hamad b. Muhammed b. Abdullâh b. Mahmûd b. Furrece el-Burûcerdî. *el-Fethu 'alâ Ebî'l-Fethi*. Bağdâd: Dâru's-Şuûni's-Şekâfiyyeti'l-Âmme, 1987.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. *es-Siretü'n-Nebeviyye*. Beyrut: Darü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1990.
- İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hiyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî. *es-Siretü'n-nebeviyye*. Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiye, 2004.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Çarîbu'l-Hadîs*. Bağdâd: Matba'atu'l-Ânî, 1977.
- İbnu'l-Mu'tezz, Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Abbâsî. *el-Bedî' fi'l-Bedî'*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1990.
- İmru'u'l-Kays, İmru'u'l-Kays b. Hucr b. el-Hâris el-Kindî. *Dîvânu İmri'i'l-Kays*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, t.s.
- Karadaş, Çağfer. "Büyü ve Din-İslâmî Nokta-i Nazardan Bir Değerlendirme-". *Usul İslam Araştırmaları* 1/1 (01 Haziran 2004), 111-135.
- Kirazlı, Sadik. "Conflict and Conflict Resolution in the pre-Islamic Arab Society". *Islamic Studies* 50/1 (2011), 25-53.
- Moreman, Christopher M. "Rehabilitating the Spirituality of Pre-Islamic Arabia: On the Importance of the Kahin, the Jinn, and the Tribal Ancestral Cult". *Journal of Religious History* 41/2 (2017), 137-157.
- Mukâtil b. Suleymân, Mukâtil b. Suleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, Ebû'l-Hasen. *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*. Beyrut: Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, 2002.
- Palabıyık, M. Hanefi. "İslam Öncesi Hicaz Putlarından/Beytlerinden "Zülhalesa"". *Cahiliye Araplarının İlahları*. ed. M. Mahfuz Söylemez. 171-195. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Rusli, Rusli. "The Role Of Muşâlahah In Conflict Resolution: A Historical Perspective". *Hunafa: Jurnal Studia Islamika* 10/2 (15 Aralık 2013), 203-220.
- Schacht, Joseph. *An Introduction to Islamic Law*. Oxford, New York: Clarendon Press : Oxford University Press, 1982.
- Schacht, Joseph. "Pre-Islamic Background and Early Development of Jurisprudence". *The Formation of Islamic Law* 30. New York: Routledge, 2016.
- Serjeant, R. B. "The Sunnah Jâmi'ah, Pacts with the Yathrib Jews, and the Tahrîm of Yathrib: Analysis and Translation of the Documents Comprised in the so-Called 'Constitution of Medina'". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 41/1 (Şubat 1978), 1-42.

- Suheyli, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullâh b. Ahmed. *er-Ravd'ul-Unf fi Şerhi's-Sîreti'n-Nebevîyye*. Beyrût: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-Arabî, 2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmül el-Bağdâdî. *Câmiü'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*. Kahire: Merkezu'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabîyyeti ve'l-İslamiyyeti, 2001.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed b. Alî en-Nisâbü'rî. *Tefsîru'l-Basît*. Riyad: Mektebetü'l-Melik Fehd, 2010.
- Von Grunebaum, G. E. "The nature of Arab Unity before Islam". *Arabica* 10/1 (1963), 5-23.
- Ya'kübî, İbn Vazîh Ahmed b. İshak b. Ca'fer. *Tarihü'l-Ya'kubî*. Beyrut: y.y., 2010.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Arrâf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 25 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/arraf>
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1988.